

Rondblik

Wat is de hemel?

Herpublicatie van Schilders eschatologie

J. Kamphuis

Zoals onlangs in de serie ‘Klassiek licht’ Groen van Prinsterers *Ongeloof en Revolutie* in hertaling nieuwe publicatie vond, zo nu ook een van de monumentale werken van de hand van professor K. Schilder: *Wat is de hemel?*

Actuele wekroep

Ongeloof en Revolutie verscheen in de eerste helft van de negentiende eeuw, *Wat is de hemel?* in de eerste helft van de twintigste eeuw, in 1935. Groen neemt de tijd om bij de ontwikkeling van zijn hoofdgedachte te komen: ‘dat de oorzaak der Revolutie in het *ongeloof* ligt.’ Er zijn dan al zeven hoofdstukken geschreven om de historische achtergrond van de eigen tijd in kaart te brengen. De werkwijze van Schilder is met die van Groen te vergelijken. Hij wil aan de orde stellen het grote thema van ‘de zaligheid van de tot rust gekomen hemel’. Maar dan zijn er al wel vele bladzijden gevuld met een breedvoerige tekening van de *theologische situatie* waarbinnen hij dit thema aan de orde stelt: we naderen dan in die eerste editie van zijn studie de honderdste bladzij al!

Was dat nu wel nodig? Toen ik een goede vriend – thuis als weinigen op de theologische markt – vertelde dat ik bezig zou gaan met een aankondiging van de herpublicatie van dit werk in deze reeks, merkte hij op: ‘Jammer dat voor *Wat is de hemel?* is gekozen: het duurt zó lang voordat Schilder aan zijn thema is toegekomen. Je bent al moe als het eigenlijk nog moet beginnen!’ Ik heb dat bezwaar veel vaker gehoord. Daarom is het goed de werkwijze van Schilder met die van Groen te vergelijken.

Beiden wilden duidelijk maken in welke tijd, in welke actuele situatie zij hun stem lieten horen. Groen moest de *revolutietijd* tekenen, de *diepgang* van de revolutie in het staatkundig-politieke leven, voordat hij zijn wekroep kon laten horen: ‘Tégen de revolutie het Evangelie!’ De revolutie kan alleen weerstaan worden door het evangelie. Zó is uit deze wekroep de *antirevolutionaire* beweging in Nederland geboren! Onze plaats werd ons gewezen: er is ook in ons kleine land de grote strijd gaande, die *God* heeft gezet toen Hij tegen de slang zei: ‘Vijandschap zet Ik tussen u en de vrouw, tussen uw zaad en haar zaad’ en zó zal de grote overwinning komen (Gen. 3:15).

Ook Schilder heeft in zijn tijd de wekroep doen horen: Góð werkt in de geschiedenis naar zijn welbehagen en naar zijn raad naar het daar gestelde doel: de hemel van zijn heerlijkheid –, ook de hel, waar zijn heilig recht zal schitteren. Dáárom wist Schilder: het gaat om die *geschiedenis* van schepping en zondeval, van Christus’ eerste komst en van zijn tweede, zijn wederkomst, om die geschiedenis van de eerste en de tweede Adam, om die geschiedenis van evangelie én anti-evangelie. Toen moest hij schetsen van hoe grote, allesbeslissende betekenis het is, het zuivere zicht te behouden op de gang van de Almachtige in *zijn* wereld, naar het einde van *zijn* welbehagen als de hemel tot rust zal zijn gekomen en Gods vrede zal heersen over de door Hem geschapen hemel en aarde.

Dáárom stelde Schilder het thema van de geschiedenis indringend aan de orde, zoals de Schrift ons daarover spreekt, en moest hij de discussie aangaan met de wijsgeer Hegel, die God en geschiedenis liet samenvallen, met Kierkegaard en Karl Barth c.s., die in hoeveel wendingen dan ook deze ónze geschiedenis wezenlijk *onttrokken* aan Gods bestel; ‘heilige’ en

‘profane’ geschiedenis zijn van ándere kwaliteit. ‘Het eeuwige kan niet in de geschiedenis ingaan, laat staan daarin opgenomen worden; het kan alleen maar het tijdelijke *doorbreken*’.

Zo heeft Schilder eerst voor ons de *theologische* situatie getekend, waarin hij over het grote thema wilde schrijven van Gods triomf in zijn Christus, zoals in de voleinding van de wereld die overwinning zal stralen in een nieuwe hemel en over een nieuwe aarde. Hij schreef zijn boek over de hemel in het grote kader van de schriftuurlijke, de klassiek-christelijke eschatologie: de leer van de *laatste* werken van God tegenover het tenslotte arme ‘verticalisme’ van de dialectische theologie, waarin geen plaats was voor Gods werk *in* de geschiedenis en in de *voortgang* daarvan.

Nog steeds actueel

Die wekroep van toen zoekt ook onze generatie. Nu weer in deze kostbare herpublicatie in de serie ‘Klassiek licht’.

Er wordt hier en daar, soms met spijt, soms als koele constatering gesteld dat Schilder vergeten is, ook in de Gereformeerde Kerken. En, zeker, hij was een man van zijn eigen tijd, die sprak en schreef in de taal van zijn tijd. Daarom is het een ding om dankbaar voor te zijn dat zijn boek over de eschatologie nu is verschenen met een bescheiden gehouden ‘hertaling’ van de hand van Marja Zwikstra-de Weger, en dat een ook weer bescheiden nieuw notenapparaat welkome informatie geeft.

Maar de grote vraag voor ons luidt: is hij soms vergeten in zijn eschatologische theologie? En dat ook vanwege de luide roep van Karl Barth?

Laat ik één punt naar voren halen, al is er meer te noemen. Maar ik leg me de beperking op van deze aankondiging van Schilders werk over de gang van de Almachtige naar het grote einde.

Wanneer prof. Schilder over dat *einde* schreef, was dat, terwijl hij altijd in zijn ecclesiologie (leer aangaande de kerk) er aandacht voor vroeg dat ook de reeds aanvankelijk tot Christus hun Hoofd in de hemel opgenomenen zich vol verlangen uitstrekken naar het einde van al Gods werken (Op. 6:10).

Dáárom had hij er groot bezwaar tegen de reeds aanvankelijk ten hemel opgenomen kerkleden als ‘triumferende kerk’ in tegenstelling te plaatsen tot de zogenaamde ‘strijdende kerk’ op aarde. Nee, het is één kerk, die wordt vergaderd in hemel en op aarde: zij is als ‘wordende kerk’ over twee plaatsen verdeeld: ‘boven’ en ‘beneden’.¹ Ecclesiologie en eschatologie, leer aangaande kerk én aangaande laatste dingen, hangen voor Schilder zeer nauw samen!

In het jaar 1945 loochent dan de synodaal-gereformeerde predikant A.A. Leenhouts in zijn geschrift *In een punt des tijds* met een beroep op Karl Barth, dat de gestorven gelovigen bij de Here in de hemel zijn opgenomen. Nee, volgens Leenhouts valt voor die gelovigen het moment van het sterven samen met de wederkomst. Schilder keert zich breed tegen deze dood-is-dood ‘theologie’ in *De Reformatie* (21^e jaargang, 1947) in een positieve beantwoording van de vraag ‘is er een tusschentoestand?’² Hij hoedde zich steeds om de wel zeer kwetsbare term ‘de onsterfelijke ziel’ te gebruiken, maar niet minder radicaal verwierp hij deze onbijbelse, ongereformeerde constructie! Was er maar meer naar hem geluisterd! Maar enige tijd later was weer hetzelfde beroep op Karl Barth en de dialectische theologie te horen, en nu binnen de vrijgemaakte Gereformeerde Kerken in de publicatie van de predikant B. Telder in zijn geschrift *Sterven... en dan?* uit 1960, waarin de vraag of het naar de Schrift is te zeggen: ‘als iemand in de Here sterft, dan is hij van stonde aan tot de hemelse heerlijkheid bevorderd’, nadrukkelijk ontkennend wordt beantwoord.³ Nu zweeg de stem van

Schilder (gestorven in het jaar 1952). Maar de kritiek van Berkouwer is even beslist als in het geval van Leenhouts.⁴

Heel nadrukkelijk spreekt hier ook prof. J. van Genderen in zijn *Beknopte gereformeerde dogmatiek*.⁵ Trefzeker is zijn opmerking: ‘Er is continuïteit, niet de continuïteit van de onsterfelijkheid, maar de continuïteit van het eeuwige leven.’ Van Genderen sluit zich uitdrukkelijk aan bij de brede studie van J.R. Wiskerke, *Léven tussen sterven en opstanding* uit 1963, en bij de veroordeling van deze leer door de generale synode van Amersfoort-West (1966/1967). De synode wees deze leer af als geheel in strijd met de Schrift, ook met de belijdenis (HC zd. 22).

We halen een en ander naar voren, niet uit lust tot conflict maar ter wille van de in de Schriften ons geopenbaarde leer van de zaligheid, waar de kerk altijd de eeuwen door voor heeft gestaan als belijdende gemeenschap en waar prof. Schilder in zijn ecclesiologie en in zijn eschatologie steeds van heler harte mee heeft ingestemd. Maar – het moet met droefheid geconstateerd – de Nederlands Gereformeerde Kerken hebben de dwaalleer van ds. Telder en zijn medestanders getolereerd. De invloed van de dialectische theologie reikt veel verder dan men zich vaak voorstelt. Mede daarom is het eschatologische hoofdwerk van Schilder, *Wat is de hemel?*, nog steeds van grote actualiteit.⁶

Noten

We keren nu terug naar de herpublicatie van *Wat is de hemel?* in de serie ‘Klassiek licht’. We spraken onze erkentelijkheid al uit over de wijze van de hertaling, ook over het notenapparaat waarmee de redactie ons heeft gediend. Maar over die noten toch twee opmerkingen. In de eerste plaats een kleinigheid. Sommige redactionele noten melden dat een bepaald boek dat Schilder ter plaatse gebruikt, in zijn bibliotheek aanwezig was. Het belang van zo’n noot ontgaat mij. Toen Schilder in 1934/1935 aan *Wat is de hemel?* schreef, had hij reeds een zeer omvangrijke boekenschat. Wat is de waarde van de opmerking dat dat ene bepaalde boek in eigen bibliotheek te raadplegen was? Trouwens: juist in die jaren – zo is mij uit betrouwbare bron bekend – werkte hij ook met vrij grote regelmaat een nacht door (met permissie van de pedel enz.!) in de bibliotheek van de Hogeschool. Die werkomstandigheden maakt de redactionele informatie nog minder relevant. Ik ontmoette ook een noot met wat meer informatie: een bepaald boek had de auteur toen-en-toen in Erlangen, waar hij voor studie verbleef, aangekocht. Dat geeft wat informatie over de auteur, maar nog niet over de inhoud van zijn werk aan *Wat is de hemel?*. Voorshands reken ik dit onderdeel van de zeer door mij gewaardeerde redactionele arbeid tot ‘overbodige goede werken’!

In één geval mis ik echter een noot van de redactie. Dat is, wanneer Schilder de tekst 2 Korintiërs 12:4 ter sprake brengt, als volgt: ‘Paulus spreekt over zijn “wegvoeren” tot in het paradijs, waar hij onuitsprekelijke dingen heeft gezien.’ De herpublicatie stemt hier overeen met de eerste (trouwens ook de tweede) druk. Maar prof. Berkouwer maakt in zijn tweede deel van *De wederkomst van Christus* (p. 174, nt. 145) erop attent dat hier een onjuistheid in de weergave van de tekst uit 2 Korintiërs is binnengeslopen: ‘Hier staat abusievelijk *gezien* in plaats van *gehoord*, merkwaardigerwijs ook bij Balthasar’ (bedoeld is: H. Urs von Balthasar in het eerste deel van zijn boek *Herrlichkeit*). Deze verschrijving zal een gevolg zijn van uit het geheugen citeren. Dat is des te meer waarschijnlijk, omdat bij Schilder de bekende gedachte van de ‘theologie des gezichts’ (bij de reeds gezaligden) voor de aandacht was en door hem werd afgewezen. Het is inderdaad een foutieve citering. Paulus schrijft *niet* over wat hij *zag* toen hij weggevoerd was in het paradijs, maar wat hij *hoorde*: ‘woorden die door geen mens mogen worden uitgesproken’ (NBV). Van Spanje zegt: ‘De ervaring zoals

beschreven in 2 Korintiërs 12:2-4 is alleen een *luister*ervaring en geen *kijk*ervaring geweest.⁷ Het maakt voor het betoog van Schilder geen al te groot verschil, maar een juiste aanhaling had zijn betoog tégen het idee van een ‘theologie des gezichts’ nog krachtiger kunnen maken. Hier had ik een corrigerende noot wel op prijs gesteld.

Herkennen – kennen

Nog een enkel woord ter afsluiting van deze aankondiging. We zijn er niet aan toegekomen aandacht te vragen voor de grote thema’s door prof. Schilder aan de orde gesteld wanneer hij bij zijn eigenlijke onderwerp is gekomen: de tot rust gekomen hemel. Graag hadden we doorgesproken. Maar: men kan lezen! Hoe rijk is het hoofdstuk over ‘Het grote avondmaal’ en ook het slothoofdstuk over ‘Vervulde sabbatsvrede’! Ik wil deze aankondiging echter eindigen met even aandacht te vragen voor een betrekkelijk kleine paragraaf in het hoofdstuk ‘Gods woonplaats bij de mensen’. Die paragraaf gaat over de vraag of er in de hemel weerzien, herkennen zal zijn. Hij waarschuwt er hier voor met deze vraag bezig te zijn als met ‘een probleem van het *kerkhof*’: zien wij onze geliefden weer?

Soms heeft men gezegd dat Schilder het weerzien in de hemel zou ontkennen. Nu drukt hij zich soms sterk uit: er zal geen herkennen, maar *kén*nen zijn, geen weerzien, maar zien, inzien in elkaar binnen de ene grote mensheid van God, en voor zín aangezicht.

Maar dat is niet bedoeld als botte ontkenning! Integendeel. Er komen dan die heerlijke zinnen: ‘dat ieder mens er een leesbare brief van Christus wordt voor de ander. Elke lofzegging die in de ziel van de een leeft, vindt bij de ander dadelijk aansluiting, gehoor en antwoord. Ieder staat in zijn eigen rei en is tegelijk daarin voor de ander tegenrei. ... Gods woonplaats is bij de mensen. De woonplaats van de mens is bij de mens.’ En dan te lezen hoe de schrijver – in het jaar 1935 – hier al de televisie bij betreft: de mogelijkheid van het *verre* zien *in* de nabijheid! De schrijver wil ‘elke vorm van fantasie’ ontwijken. Maar laten we weer luisteren naar de dichtwoorden die hij met lichte wijzigingen ontleende aan zijn geliefde Guido Gezelle:

*Op aarde was
als ijdel glas
uw blijdschap licht te schenden.
Maar eenmaal kan
de vreugde van
de bruiloft nimmer enden.*⁸

Wie zou dát hemelverlangen niet koesteren?

De herpublicatie van K. Schilder, *Wat is de hemel?* (1935) verscheen in september 2009 in de serie ‘Klassiek licht’ als uitgave van het *Nederlands Dagblad* (ISBN 978-90-72801-21-0, 378 pag.). Het boek is verkrijgbaar via www.nd.nl en in de boekhandel voor € 15,90, voor abonnees op de serie is de prijs € 12,70.

Noten:

¹ Zo Schilder in zijn ‘Stellingen over de kerk’, zie in: *Verzameld werk, De Kerk*, 2, 1962, p. 249-250, door hem allereerst gepubliceerd in *De Reformatie* van 24 mei 1935 e.v. Vgl. reeds in *Bij dichters en Schriftgeleerden* uit 1927, p. 137 over de “rijke stralen” die in het Nieuwe Testament vallen “over het bestaan der zielen na den dood”.

² G.C. Berkouwer sluit zich in zijn eerste deel van *De wederkomst van Christus* (serie ‘Dogmatische studiën’) uit 1961 hier nadrukkelijk bij Schilder aan (p. 44, nt. 35).

³ B. Telder, *Sterven... en dan?*, met als ondertitel ‘Gaan de kinderen Gods, wanneer zij sterven naar de hemel?’, Kampen 1960, p. 24v.

⁴ G.C. Berkouwer, *a.w.*, p. 36v.

- ⁵ J. van Genderen, *Beknopte gereformeerde dogmatiek*, Kampen, 1992, p. 746v.
- ⁶ Belangrijk in verband met de bestrijding van de christelijke leer van de hemelse zaligheid voor de gelovigen na hun sterven in de verwachting van Christus' wederkomst is de indrukwekkende exegese die T.E. van Spanje in zijn commentaar op de tweede brief van Paulus aan de gemeente te Korinte heeft gegeven over 2 Korintiërs 5:1v. 'Wij weten dat wanneer onze aardse tent, het lichaam waarin wij wonen, wordt afgebroken, we van God een woning krijgen: een eeuwige, niet door mensen gemaakte woning in de hemel.' Van Spanje sluit zijn exegese af met een belangwekkende excurs: 'Het sterven van een christen', p. 154-155. Hij besluit deze excurs met de opmerking: 'De christelijke visie op het sterven van een christen berust niet op twijfelachtige gronden: Paulus formuleert zijn visie in een bijna confessionele vorm.' Daarbij wijst de schrijver op het 'wij wéten' waarmee de apostel hoofdstuk 5 inzet! De commentaar verscheen onlangs (2009) in de derde serie 'Commentaar op het Nieuwe Testament', onder redactie van prof. J. van Bruggen.
- ⁷ T.E. van Spanje, *a.w.*, p. 297.
- ⁸ Vgl. Guido Gezelle, *Verzameld dichtwerk*, deel 1, Antwerpen/Amsterdam, 1980, p. 405. Het 'bidprentje' 'ter zaliger gedachtenisse van Vrouwe Alberga-Virginie Devlaminck' heeft ook afzonderlijke publicatie gekregen. Schilder heeft zich altijd sterk verbonden geweten aan Guido Gezelle, de rooms-katholieke priester, omdat 'zijn kunst den Christus draagt en van hem gedragen wordt' en 'de historische Jezus ... die was van Gezelle', *Bij dichters en schriftgeleerden*, p. 263, 264.